

A MAGYAR SZABADSÁGHARC ELLENI 1849-ES OROSZ INTERVENCIÓ IRATAI

Beszámoló moszkvai levéltári kutatásokról

A Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően három alkalommal kaptam lehetőséget arra, hogy Moszkvában levéltári kutatásokat folytassak az 1848–49-es magyar szabadságharc sorsát eldöntő orosz katonai intervencióval kapcsolatban. 2010 őszén egy hónapot, 2011 őszén és 2012 nyarán két hónapot tölthettem az orosz fővárosban, ahol az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban (Российский Государственный Военно-Исторический Архив, rövidítése: РГВИА – RGVIA) kutattam. A hatalmas iratanyagot őrző levéltár abban a XVII. század végén épült palotában működik a 2. Baumanskaja utca 3. szám alatt, amelyet I. Péter cár bizalmasának, a svájci származású F. J. Lefortnak emelgetett.

Az orosz levéltárak a magyar történelem tekintélyes mennyiségű és korábban hozzáférhetetlen forrásait őrzik, ezért pótolhatatlan szerepet tölt be a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ mellett létrehozott Levéltári Intézet. Az orosz levéltárakkal történő folyamatos együttműködéshez, az általuk őrzött magyar vonatkozású iratanyag felméréséhez, másoltatásához, mikrofilmzetéséhez szükséges a levéltári delegátus állandó jelenléte. 2012 nyarán Varga Éva Máriát Seres Attila váltotta ezen a poszton. Segítségük nélkül nehezen boldogultam volna.

A szabadságharc leverésével kapcsolatos orosz források közül 2010-ig magam csak nyomtatásban megjelent dokumentumokat, illetve elbeszélő forrásokat, visszaemlékezéseket, naplókát és különböző időszakokból származó feldolgozásokat ismertem. Az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban magyar kutató szisztematikusan feltáró munkát az ismert történelmi viszonyokból következően még nem végzett. Néhány magyar történész járt ugyan itt, megnézett egy-egy iratcsomót az Ungváron élt Várad-Sternberg János¹ vagy később Józsa Antal² (az ő nevükkel találkoztam is az iratcsomókhoz mellékelte, a korábbi kutatók nevét feltüntető jegyzékeken). Andics Erzsébet az akkor még szovjet levéltárak közül az orosz külügyminisztérium levéltárának anyagából közölt iratokat.³ R. A. Averbuch szovjet történész is elsősorban diplomáciai forrásokat használt, illetve publikált,⁴ így az orosz források a katonai beavatkozás előtörténetére vonatkozóan voltak inkább ismertek. A Magyarország elleni orosz intervenció történetét feldolgozó angol történésznek, I. W. Robertsnek a Szovjetunió levéltáraiban ugyancsak nem volt módja kutatni.⁵

Magának az orosz beavatkozásnak az orosz iratanyagát tulajdonképpen nem ismerjük, kivéve természetesen az orosz–osztrák levelezést, amely a bécsi levéltárakban hozzáférhető volt korábban is vagy a megadással kapcsolatos orosz–magyar levélváltás fennmaradt nagyobb részét. Egy orosz hadtörténész, I. I. Oreusz volt az, aki a XIX. század

¹ *Várad-Sternberg János*: A cári hadsereg beavatkozásának oroszországi visszhangja című tanulmányához keresett anyagot. A tanulmány megjelent a *Századok öröksége* című kötetben. Budapest, 1981. 141–185. o.

² *Józsa Antal* a Vadász Sándorral együtt kiadott: *Az 1849-es cári intervenció című forrásgyűjteményhez* kiadott itt. (Budapest, 2001.) Ezt a kiadványt Hermann Róbert „elszalasztott lehetőségként” értékelte a *Hadtörténelmi Közleményekben*. *Hermann Róbert*: Egy elszalasztott lehetőség. Vadász Sándor és Józsa Antal könyvéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001. 1–2. szám 455–468. o.

³ *Andics Erzsébet*: A Habsburgok és a Romanovok szövetsége. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. Budapest, 1961.

⁴ *P. A. Averbuch*: Царская интервенция в борьбе с венгерской революцией 1848–1849. Москва, 1935.; *Uő.*: Николай I и европейская реакция 1848/49 гг. *Красный Архив*, 1931. 3–49. o.; *Uő.*: Австрийская революция 1848 г. и Николай I. *Красный Архив*, 1938. 155–207. o.

⁵ *I. W. Roberts*: Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary. London, 1991.

második felében az orosz hadsereg magyarországi hadjáratáról írott munkájához használta az ebben a levéltárban őrzött elsősorban hadműveleti iratanyagot, és jegyzeteiben pontosan hivatkozott is rá.⁶ A levéltári jelzetek azóta megváltoztak, de a belső segédletek alapján azonosíthatók a régi és új jelzetek. Tapasztalatom szerint az említett segédletek jól használhatók, és eligazítják azt a kutatót, aki viszonylag pontosan körvonalazni tudja céljait. Ezek a segédletek, jegyzékek, az ún. opiszok tájékoztatják a kutatókat egy – egy fond keletkezéstörténetéről és a fondban őrzött levéltári egységekről, az ún. gyelókról. A nagyobb fondokhoz több opisz tartozik. A levéltári jelzet ennek megfelelően a fond számából, az opisz számából és a gyelo számából áll (a gyelón belül pedig szükség esetén a gyelóban őrzött iratok dátumából, oldalszámából stb.).

A fent vázolt okokból következően a lehetőségekhez mérten először átfogóan igyekeztem tájékozódni az 1849-es magyar vonatkozású iratanyagról. Át kellett nézmem az orosz hadügyminisztérium bizonyos fondjainak 1849. évi számításba vehető anyagát az opiszok szintjén. A levéltár 1. fondja a hadügyminiszter irodájának anyagát tartalmazza (фонд 1. Канцелярия Военного Министра). Tájékoztatásként mellékelem azoknak a gyelóknak a listáját, amelyek számunkra érdekesek.

Az előbbihez hasonlóan átnéztem I. Miklós cárnak a Magyarország elleni intervenció idején Varsóban, V. F. Adlerberg gróf főhadsegéd vezetésével működő katonai irodájának (Его Императорского Величества Военно-походная Канцелярия, 970. фонд), valamint a működő vagy I. hadsereg vezérkara (Фонд Главного Штаба I-ой армии, 14014. фонд), ezen belül a vezérkari főnök irodája (Канцелярия начальника Главного Штаба I-ой армии, opisz 1.) magyar vonatkozású gyelóinak jegyzékeit is.

A levéltárban két gyűjtemény van, amelyek cím szerint is 1848–49-es magyar vonatkozású iratanyagot őriznek.

Az egyik a 846. фонд, a Vezérkar hadtudományi gyűjteménye (Военно-ученый архив Главного Штаба), amely 1520–1918 közötti iratanyagot tartalmaz. A hozzá tartozó háromkötetes 16. opisz első kötetében található az 1849. évi magyarországi hadjárat (Венгерская кампания 1849 г.) című gyűjtemény leírása. Ezt az anyagot a már a XIX. században összeállították, igen értékes anyagot őriz 56 gyelóban. A magyar vonatkozású gyelók jelzetei: f. 846. op. 16. gy. 5332–5387. Itt vannak a Magyarországra bevonult hadtestek és különítmények hadműveleti naplói, magának a főseregnek a hadműveleti naplója, hadtestparancsnokok, különböző alakulatok, osztagok parancsnokainak a főhadiszálláshoz intézett jelentései, létszámkimutatások, nyomtatásban megjelent haditudósítások, különböző iratmásolatok, menetvonalak, térképek, ütközetvázlatok stb. Egy-egy gyelo terjedelme esetenként több száz oldal.

Kézenfekvő volt tehát, hogy a levéltári delegátus, Varga Éva Mária ezt az anyagot mikrofilmezte, és első alkalommal 2007-ben küldött haza a Magyar Országos Levéltár számára belőle mikrofilmen 15 gyelót. 2010-ben, amikor először jártam ösztöndíjasként Moszkvában, akkor úgy tájékoztattott, hogy ezt a gyűjteményt egy-két kevésbé fontos anyagtól eltekintve teljes egészében mikrofilmezte és haza fogja küldeni. Így én ezt az anyagot, néhány számomra érdekes dokumentumtól eltekintve nem is kutattam ki.

A közelmúltban Petőfi elestének helyéről a vita ismét megélénkült (egy Szűcs Gábor nevű szerzőnek a *Petőfi halála – Fehéregyháza 1849. július 31.* című kötete kapcsán), ezért 2012. nyári kint-tartózkodásom idején úgy gondoltam, hogy ebben az anyagban megkeresem a Segesvárnál harcolt orosz erők parancsnokának, A. Ny. Lüders tábornoknak az ütközetről szóló jelentését, még ha tartalmában nagyjából ismert is egy 1851-es

⁶ Ореус, И.: Описание Венгерской войны 1849 года. С приложением 14-ти карт и планов. Санкт-Петербург, 1880. *Ivan Ivanovics Oreusz*: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Ford. és s. a. g. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2002.

angol kiadványból.⁷ Lüdersnek Paszkevicz orosz főparancsnokhoz intézett, augusztus 2-án Segesváron kelt jelentését meg is találtam, amelynek levéltári jelzete: f. 846. op. 16. gy. 5351. 98–106. o. Az ütközet értékelésére Lüders részletesebben visszatér még Nagyszébenben augusztus 9-én kelt jelentésében is (levéltári jelzet ugyanaz, a Segesvárra vonatkozó oldalszámok: 284b–286.). A segesvári jelentésekről, bár úgy tudtam, hogy azok ősszel mikrofilmen Magyarországon is olvashatók lesznek, mégis rendeltem másolatokat a magam számára. Rendelésemet azonban a levéltár állagvédelemre hivatkozva visszautasította. A másolatokért felelős munkatárs azt közölte velem, hogy ezt az anyagot annak idején a „hivatalos kérésre” sem mikrofilmezték le a Magyar Országos Levéltár számára az említett állagvédelmi okok miatt. Szólt nekem időben, hogy a magam számára ki tudjam jegyzetelni, illetve le tudjam másolni kézzel őket, amit moszkvai ösztöndíjam utolsó két napjában meg is tettem. Ez az eset szembesített azzal, hogy a MOL számára kevesebb anyag fog megérkezni, mint amire számítottam. Először úgy véltem, hogy a gyelo mikrofilmezése megtörtént, legfeljebb egyes iratok maradtak ki belőle, mivel a vaskos köteteket, amelyekbe bekötötték az iratokat, nem akarták szétfeszíteni. Varga Éva minden bizonnyal jelezte is ezt a gondot a MOL-nak. (A 2007-ben hazaérkezett mikrofilmeknél is észrevettem korábban, hogy időnként az oldalszámok „ugranak”, de úgy gondoltam, talán az eredeti gyűjteménynél is így van ez. Remélhetőleg nem a mikrofilmezésnél kihagyott iratokról van szó. Ezt ellenőrizni kellene, amire azonban csak úgy kerülhet sor, ha össze lehet hasonlítani a mikrofilmezett anyagot egy-egy gyelo kinti iratlistájával.)

Ebből a gyűjteményből a második mikrofilmküldemény 2012 őszén érkezett haza. A hazaérkezett anyag viszont kisebb, mint az eredetileg tervezett, ugyanis csak újabb 14 gyelo jött meg. Elsősorban a térképek és ütközetvázlatok, kéziratok rajzok maradtak el, valószínűleg állagvédelmi szempontból az orosz levéltár ezeket sem másolta le. És a hazaküldött anyagból hiányzik az emlegetett teljes 5351. gyelo is (amelyben többek között további Lüders-jelentések mellett sorakoznak még jelentések M. M. Grotenhjelms altábornagytól és F. V. Rüdiger tábornoktól is). Örülök, hogy legalább a segesvári jelentések megvannak.

A másik magyar anyagot tartalmazó gyűjtemény a 480. fond, címe: Az 1848–49. évi magyar forradalom leverése (Подавление венгерской революции 1848–1849 гг.). Az iratok az 1849 és 1908 közötti időszakban keletkeztek. A fondot 1950 és 1954 között állították össze, de 2001-ben is kiegészítették még. Az opisz alapján ma 28 tételből áll. Ez a kicsi gyűjtemény, amelynek egy gyelo kivételével csak a jegyzékét néztem meg, innen-onnan összeszedett iratokból, ütközetvázlatokból, különféle beszámolókból, parancsokból, osztrák kitüntetésre történt felterjesztésekből stb. áll (egy része másolat). A címek, a megadott terjedelmek alapján igen vegyes, jelentősége, terjedelme, értéke nem hasonlítható össze az előbb ismertetett gyűjteménnyel. Mégis hasznos volna egyszer végignézni, és kiválogatni belőle a másolásra, hazaküldésre érdemes tételeket.

Ebből a fondból az általam mikrofilmen megnézett kézirat a 20. gyelo volt, címe szerint a szegedi ütközet leírása ismeretlen szerzőtől (Описание сражения под Сегединым между русской–австрийской и венгерской армией в 1849. г., 18 lap, másolat, mikrofilmen). Mivel az engem közelebről érdeklő Panyutyin-féle hadosztályt érintő visszaemlékezésről van szó, kikértem a mikrofilmet. A szerzőt és a szöveget azonosítottam. Ez Vlagyimir Zelenyeckijnek, a Dibics-Zabalkanszkij gróf nevét viselő 15. (csernyigovi) gyalogezred őrnagyának oroszul és magyarul is már nyomtatásban közölt visszaemlékezése. Oroszul megjelent: Северная Пчела (Szevernaja Pcsela) 1858. 279., 280. szám. Magyarul: Vlagyimir Zelenyeckij, a Dibics-Zabalkajszkij gróf gyalogezredének őrnagy:

⁷ Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–49. presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, 15 August 1850. London, 1851.

A szegedi csata. Egy szemtanú elbeszélése. Fordította és közli Fenyvesi István. Szegedi Műhely, 1991/1–4. 123–130. o.

Az ösztöndíj adta lehetőséget szűkebb témám, az 1849 nyarán az osztrák hadsereg mellé rendelt, F. Sz. Panyutyin altábornagy parancsnoksága alatt harcolt orosz kombinált hadosztály működésének kutatására szántam. Ezt a gyaloghadosztály Paszkevics tábornagy vasúton már az orosz főerők megindulása előtt az osztrák kormányzat segítségére küldte. A hadosztály osztrák parancsnokság alá került, és a Haynau tábornagy parancsnoksága alatt álló osztrák főerég mellett harcolta végig a nyári hadjáratot. Csak az aradi vár kapitulációja után tért vissza a III. orosz hadtest állományába.

Lemásoltam a hadosztály hadműveleti naplóját, amelyet több példányban is megtaláltam (f. 846. op. 16. gy. 5360. és f. 257. op. 1. Sz. P. Kopjev iratai). A Rüdiger tábornok parancsnoksága alatt Magyarországra benyomult III. hadtest hadműveleti naplójából kiejegyeztem a hadosztályra vonatkozó részeket (f. 846. op. 16. gy. 5360.). Kiejegyeztem, illetve lemásoltattam Paszkevics tábornagnak a hadosztály elindításával kapcsolatos jelentéseit, átiratait (f. 1. op. 1. gy. 18354.), valamint a hadosztály parancsnokának, Panyutyin altábornagnak, illetve a hadosztály mellé beosztott cári szárnysegédeknek, A. D. Gerstencvejnek és A. P. Ahmatovnak a jelentéseit. (f. 1. op. 1. gy. 18381. és f. 970. op. 2. gy. 609.) A hadosztály betegeiről, számukról, megjelölve a kolerás megbetegedéseket is, folyamatos kimutatásokat találtam (f. 970. op. 2. gy. 609.).

Konsztantyin Romanovics Szemjakin (1802–1867) az orosz birodalom hadseregének későbbi gyalogsági tábornoka ezredesi rangban a brajnszki vadászrezred parancsnokaként, majd ideiglenes dandárparancsnokként a Panyutyin hadosztályba beosztva vett részt a szabadságharc leverésében. A személyi fondok (Фонды личного происхождения) közül az egyik Szemjakiné. A két vastos kötetben azokat a leveleit őrzik, amelyeket a feleségének és az anyjának 1836 és 1867 között írt (f. 172. op. 1. gy. 2. és 3.). Kiderült, hogy Magyarországról, illetve Krakkón, Morvaországon keresztül ide jövet és innen távozóban Galícián keresztül több mint harminc levelet küldött a feleségének, amelyekben részletesen beszámolt a megtett útról, a megismert városokról, az itteni viszonyokról, csatákról, a tábori élet hétköznapijairól, gondjairól stb. Az augusztus 18-án az aradi vár melletti táborból küldött levelet Magyarországon beszerzett, Temesvár látképével díszített levélpapírra írta. Levelezését kiegészítendő kikértem Szemjakin irathagyatékát (f. 846. op. 16. gy. 5368. Бумаги относящиеся до венг. камп. после ген. Семякина), amely eredetileg is kimaradt a MOL-nak mikrofilmetezésre kijelölt anyagok közül. Valóban kicsi gyelo, kevésbé jelentős, de pl. az ütközetek alatt és után sebtében tollal, ceruzával kis papírfecnikre írt feljegyzések, parancsok érdekesekek. A Szemjakin-leveleket lemásoltattam, közölni szeretném őket.

A Szemjakin kapcsán említett személyi fondok közül megnéztem a 207.-et, amely a Magyarországra bevonult hadsereg főparancsnokáé, Paszkevics tábornagyé. Ebben a kis fondban 1849-re és Magyarországra vonatkozóan az opisz alapján nincs semmilyen anyag. (A Paszkevics-levéltár Szentpéterváron van az Orosz Történelmi Levéltárban.) Kárpótlásul viszont a hadügyminisztérium iratanyagában sikerült összegyűjtenem különböző helyekről (f. 1. op. 1. gy. 18383., kiegészítve máshonnan) Paszkevicsnek csaknem negyven, Miklós cárhoz intézett eredeti levelét. Paszkevics személyes hangú leveleiben rendszeresen beszámolt az uralkodónak a hadjárat eseményeiről, és a keltezésekből úgy látszik, megvan a levelek nagy része, talán a teljes sorozat is összeállítható lesz. A levelek terjedelme általában 3–4 kis levélpapír-oldal, de van közöttük 12 oldalas is. Kronológiai sorrendben a következő leveleket találtam meg, amelyeket lemásoltam, illetve lemásoltattam: 1849. március 30/április 11. Varsó; 1849. április 2/14. Varsó; 1849. április 7/19. Varsó; 1849. április 9/21. Varsó; 1849. április 12/24. Varsó; 1849. április 19/május 1. Varsó; 1849. április 21/május 3. Varsó; 1849. április 25 /május 7. Varsó; 1849. április 25/május

7. Varsó (két levél ugyanazzal a dátummal); 1849. április 28/ május 10. Varsó; 1849. május 2/14. Varsó; június 7/19. ?; június 10/22. Bártfa; június 12/24. Eperjes; június 13/25. Kassa; június 16/28. Kassa; június 19/ július 1. Forró; június 23/ július 5. ?; június 26/ július 8. Miskolc; június 29/ július 11. Mezőkövesd; július 1/3. Gyöngyös; július 5/17. Vác; július 9/21. Aszód; július 12/24. Gyöngyös; július 15/27. Mezőkövesd; július 20/ augusztus 1. Csege; július 23/ augusztus 4. Debrecen; július 28/ augusztus 9. Debrecen; augusztus 1/13. Debrecen; augusztus 3/15. Berettyóújfalú; augusztus 5/17. Nagyvárád; augusztus 6/18. Nagyvárád; augusztus 7/19. Nagyvárád; augusztus 9/21; Nagyvárád; augusztus 11/23. Nagyvárád; augusztus 13/25. Nagyvárád; augusztus 31. (?) Varsó.

Tervezem a levelek közlését. A. P. Scserbatov Paszkevics-életrajzának magyarul megjelent kötetében⁸ megtaláljuk I. Miklósnak 1848-ban és 1849-ben Paszkevicshez intézett leveleit, a Paszkevics-levelek közzétételével pedig így a magyarországi hadjárat idején folytatott „párbeszédük” hozzáférhető lenne. Az eddigi anyagot kiegészítendő persze szeretnék kimenni Szentpétervárra, hogy az Orosz Történelmi Levéltárban azt a bizonyos 1018. számú Paszkevics-fondot megnézhessem.

1849-es anyagot orosz levéltárban kutatva természetesen minden olyan gyelóra figyeltem, amely a hadifoglyok sorsára vonatkozó iratokat rejthetett. Az általam talált legizgalmasabb anyagot a f. 1. op. 1. gy. 18393. jelzet alatti levéltári csomó ígérte, amely a brassói fellegvár parancsnoka oroszországi fogságának dokumentumait őrzi. A lengyel származású Stanisław Jan Szydłowski elhurcolták egészen Kijevig, mert azt feltételezték, hogy orosz alattvaló. Amikor alapos vizsgálattal kiderítették, hogy a feltételezés téves, 1849 őszén visszaadták az osztrákoknak. Fordulatos sorsát bemutató tanulmányom ugyanebben a folyóiratszámomban olvasható Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története 1849-ből címmel. Esete is azt bizonyítja, hogy az orosz fél tartotta magát a hadifoglyok kiadatását előíró egyezményhez.

Nagyváradon 1849. augusztus 28-án az orosz hadbíróóság ítélete alapján végezték ki a voznjeszenszki dzsidásezred magyarokhoz állt fiatal zászlósát, Konrad Rulikowskit. Tudjuk, előzőleg Paszkevics az ügyében azért fordult Haynauhoz, mert úgy vélte, esetleg osztrák fogságba eshetett, s mint orosz alattvalónak a kiadását kérte. Arra egyáltalán nem számíthatott, ami aztán megtörtént: Rulikowski már a menekülést jelentő határtól, Orsovától maga tért vissza az orosz hadsereghez. Gyűjtöm a Rulikowskira vonatkozó dokumentumokat, és egyelőre eredménytelenül keresem hadbíróági iratanyagát.

Beszámolómban csak nagy vonalakban tudtam összefoglalni Moszkvában végzett munkámat, mintegy alátámasztandó, hogy a magyar történelem egyik fordulópontjára vonatkozóan jelentős feltáratlan anyagot őriz az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár. A szabadságharcra vonatkozóan valószínűleg meghökkentően új kutatási eredmények nem születnek majd ennek a levéltári anyagnak az alapján, de igen sok részletkérdés tisztázódik, és éppen az orosz hadművelleti iratok ismeretében talán még jobban értékelhető lesz az a hatalmas teljesítmény, amelyet a magyar honvédsereg s mögötte a magyar állam és társadalom nyújtott 1849-ben.

A levéltár 1849-es erdélyi anyagát román kutatók tervszerűen kutatják egy nagyobb projekt keretében, amelynek fő témája Erdély román lakosságának helyzete a háborús viszonyok között. Orosz kutatók segítik az anyag feltárását. Találkoztam Dr. Stelian Mándruț román kutatóval, a kolozsvári „G. Barițiu” Történettudományi Intézet munkatársával, aki Magyarországon végezte az egyetemet. Mivel ismerem az Eötvös Kollégiumból, többször beszélgettünk.

⁸ *Alekszandr Petrovics Scserbatov: Paszkevics Magyarországon. Ford. Gerencsér Zsigmond. A francia iratokat ford. és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Budapest, 1984.*

A kutatási körülményekkel kapcsolatban még szükségesnek tartom megjegyezni, hogy mivel a hadtörténelmi levéltár az említett patinás, régi és nem levéltár céljaira szánt épületben működik, a tatarozási, felújítási, átalakítási munkák folyamatosak. Emiatt, bár a korszakra vonatkozóan már nincs kutatási korlát és elméletileg minden hozzáférhető, a levéltár egyes részei időnként és átmenetileg le vannak zárva, jelentős gyűjtemények nem mindig kutathatók. Sok a kutató, mind Oroszországból, mind külföldről, főként az egykori Szovjetunióhoz tartozó államokból, ezért előfordul, hogy várakozni kell, amíg a kutatóteremben egy-egy hely megürül. Különösen vonatkozik ez a mikrofilmolvasó-teremre, ahol mindössze nyolc gép van. A kikért eredeti anyagot a kutató harmadnapra kapja meg, a mikrofilmeket és az opiszokat általában másnapra. A másoltatás hosszadalmas, nagyon drága, de kitűnő minőségű. Az elektronikus másolatokat, a megrendelést és a másolás árának befizetését követően CD-n két-három hónap múlva veheti kézbe az ember. Augusztusban a levéltár zárva tart. Az orosz kollégák részéről minden esetben segítőkészséget tapasztaltam.

A múlt év nyarán szerettem volna eljutni az Orosz Külügyminisztérium Levéltárába (Архив Внешней Политики Российской Империи, 113093. Москва, ул. Большая Серпуховская 15.) is. Itt 1954-ben Pach Zsigmond Pál kapott lehetőséget arra, hogy megnézzen a szabadságharc utolsó időszakára vonatkozó dokumentumokat. Ennek eredményeként jelent meg *Kiadatlan Görgey-iratok 1849 augusztusából* címmel közleménye (először) a Századok 1957-es évfolyamában (1–4. sz. 198–226. o.). A publikált levéltári anyag jelzete: Архив Внешней политики России. Канцелярия МИД, г. 1849. д. 1538. Szerettem volna ezt az anyagot megnézni, azért is, mert tudok arról, hogy Hermann Róbert kérésére a levéltári delgátus, Varga Éva Mária már egyszer megpróbálta ezt az anyagot azonosítani, de azt a választ kapta, hogy nincs ilyen levéltári jelzet. Pach Zsigmond Pál hivatkozásai alapján egyébként több mint kétszáz oldalas levéltári egységről, gyelőről van szó. Ennek egy része (legalábbis másolatban) biztosan megvan a moszkvai hadtörténelmi levéltárban is, pl. Görgeynek az az áttekintése a nyári hadműveletekről, amelyet Paszkevic kérésére nagyváradi fogságának idején *Rövid szemle a felső-magyarországi hadjáratról az orosz beavatkozás kezdetétől a világosi fegyverletételig* címmel írt (megtaláltam pl.: a 480. fondban: op. 1. gy. 26. és az I. vagy a működő hadsereg vezérkara főszállásmesteri hivatalának iratai között: 14014. op. 2. gy. 23.). A régi anyagot őrző külügyi levéltárba Varga Éva Mária kért számomra kutatási engedélyt, és kérésére az első válasz biztató volt. A levéltár előzetesen most is közölte, hogy a kért jelzet nem létezik, de a témára vonatkozó egyéb iratanyag megtekintésére lesz módom. Némi idő elteltével aztán az orosz fél mégsem adott kutatási engedélyt. Egy másik magyar kutató kutatási engedély iránti kérését a külügyminisztérium XX. századi anyagára vonatkozóan ugyancsak visszautasították. Varga Éva Mária próbált érdeklődni a visszautasítás indokára vonatkozóan, kint létem alatt válasz nem érkezett, azóta kiderült, hogy valószínűleg félreértés történt. Rajtam ez nem segített, ugyanis külön sajnálatos körülmény, hogy az Orosz Külügyminisztérium 1920 előtti iratanyagát őrző levéltár épületét renoválják, ezért az azóta bezárt, s a tervek szerint csak 2015-ben nyílik meg ismét.

Mindhárom ösztöndíjas utam alkalmával megfordultam Oroszország Állami Történelmi Közkönyvtárában (Государственная Публичная Историческая Библиотека России, Москва, Старосадский пер. 9.). Tudományos Könyvtár, ahol XIX. századi periodikákat, forráskiadványokat olvastam. A könyvtárnak természetesen jelentős az idegen nyelvű könyvvállománya. Az itt megtalálható magyar történelmi munkák legalább kilencven százaléka 1990 előtti, azóta megszakadhatott a beszerzés. Mindenképpen szükséges volna magyar szakmunkákat juttatni, ajándékozni a könyvtárnak oroszul, ha vannak, de angolul, németül, franciául és egyéb nyelveken is, mert az olvasói jelentős számban a tudományos kutatók közül kerülnek ki. (Ahogy láttam, a többi volt szocialista blokkbeli ország ezen a területen sokkal jobban áll.)

MELLÉKLET

1849-es magyar vonatkozású levéltári anyag az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár 1. fondjában

Oroszország Hadügyminisztériumának iratanyagát az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár őrzi több fondban. A levéltár 1. fondja a hadügyminiszter irodájának (kancelláriájának) anyagát tartalmazza (фонд 1. Канцелярия Военного Министра). A hozzá tartozó leltár (opisz 1.) 6/2-es kötetében található az 1849. évi anyag listája. A kancellárián belül külön osztályok, részlegek voltak évenkénti és belső számozással (ezek a számok a leltárban fel vannak tüntetve, ami régi jelzetek azonosításánál eligazító lehet), ma viszont kronológiailag egységes sorszámozással következnek egymás után a gyelők. (A levéltári jelzet tehát például: Российский Государственный Военно-Исторический Архив, фонд 1., опись 1. д. 18354. Первоначальные соображения о содействии Австрии..., rövidítve: РГВИА, ф. 1., оп. 1., д. 18354. – RGVIA, 1. f. 1. оп. 18354. gy.) A fontosabb gyelők mikrofilmen kutathatók.

Az alábbi lista a későbbiekben kiegészíthető, illetve pontosítható, „belső használatra” készítettem, a legfontosabbnak ítélt gyelőket listáztam. Érdemes volna a felsorolt gyelőket egyenként végignézni, felmérni. A dátumok a régi naptár szerint értendők, esetenként a hadügyminisztériumba küldés dátumát jelentik, nem a tényleges dátumokat. A gyelők orosz címe után következik a magyar fordítás, megadom a terjedelmet is, és azt is, hozzáférhető-e mikrofilmen. Megjegyzem, ha megnéztem az iratokat.

18258. Записки главноком. о состоянии госпиталей в Галиции и Венгрии и о числе больных и умерших в Действ. Армии бывшей Венгрии. (Paszkevicz főparancsnok jelentései a galíciai és magyarországi kórházak állapotáról és a Magyarországot megjárt hadra kelt sereg betegeinek és halottainak létszámáról. 1849. szept. 6–dec. 5., 34 lap, mikrofilm nincs.)

18327. Отношение князя варшавского какие должны быть приняты меры при снабжении наших войск в Австрии (продовольствие и другие потребности). (Paszkevicz jelentése arról, hogy milyen intézkedések szükségesek az orosz hadseregnek Ausztriában történő élelmiszer-, illetve egyéb szükségleteinek ellátását illetően. 1849. ápr. 25., 4 lap, mikrofilmen.)

18354. Первоначальные соображения о содействии Австрии, об отправлении сводной дивизии. (Az első tervek az Ausztriának nyújtandó segítségről, a kombinált hadosztály elindításáról. 1849. ápr. 5–okt. 4., 149 lap, mikrofilmen.)

18361. Письма Берга из Вены. (Berg levelei Bécsből, 1849. ápr. 16–szept. 5., 165 lap, mikrofilmen.)

18362. Рапорт ком. 5. пех. корпуса об арестовании в Галаце поляка из Галиции Треттера за агенство польским эмиссаром (Az V. gyal. hadtest parancsokának jelentése egy Tretter nevű galíciai lengyel ügynök letartóztatásáról Galacban. 1849. ápr. 23–okt. 17., 26 lap, mikrofilmen.)

18365. Письма Тегоборского, члена гос. совета, тайн. советника о положении дел Венгрии. (Tegoborski titkos tanácsosnak, az Államtanács tagjának levelei a magyar helyzetről., 1849. máj. 2–júl. 10., 21 lap, mikrofilmen.)

18367. Записка управляющего министерства иностр. дел тайн. советника Сенявина о договоре с турецким султаном. (A külügyminisztériumot vezető titkos tanácsos, Szenjavin feljegyzése a török szultánnal kötött megállapodásról, 1849. máj. 5., 7 lap, mikrofilmen.)

18371. Высочайше утвержденные предначертания для военных действий в 1849. в Венгрии, распоряжения главноком. Действ. Арм. для приведения их в надлежащее исполнение. (A cár által jóváhagyott 1849-ben Magyarországra vonatkozó hadműveleti tervek, a hadra kelt sereg főparancsokának rendelkezései végrehajtásukra vonatkozóan. 1849. máj. 25., 33 lap, lásd a 18354. gyelőt is, mikrofilmen.)

18372. Pисьма ген. Берга из австр. армии. Списки с его переписки с Паскевичем. Переписка о темешварском сражении. (Berg levelei az osztrák hadseregből. Paszkeviccsele folytatott levelezésének másolatai. Levelezés a temesvári csatáról, 1849. máj. 25–1851. szept. 3., 130 lap, mikrofilmen.)

18373. Переписка о темешварском сражении. (Levelezés a temesvári csatáról. Megnéztem, egy irat sincs benne a temesvári csatáról! Korábbi levelek! Mikrofilmen.)

18374. Письмо ген. адют. Ливена к воен. министру. (Liven főhadsegéd levele a hadügyminiszternek Varsóból, 1849. máj. 25., 2 lap, kérdéses, de mivel Ferenc József varsói látogatása után íródott, érdemes esetleg megnézni, mikrofilmen.)

18376. Письмо ген. лейт. Дюгамела, его план для воен. действий в 1849. в Венгрии. Duhamel altábornagy levele, terve az 1849-es magyarországi hadműveletekre, 1849. jún. 3–7., mikrofilmen.)

18377. Рапорт ком. 5. пех. корпуса о письме Елачича о содействии через Оршову, царь опровергает.... (Az 5. gyalogos hadtest parancsnokának jelentése Jellačić arra vonatkozó leveléről, hogy Orsován át nyújtsanak neki segítséget, a cár elveti... , 1849. jún. 6–7., 19 lap, mikrofilmen.)

18381. Записка Адлерберга с препров. 4 рапортов Герштенцвейга о дивизии Панютин.... (Adlerberg feljegyzése, mellékelve Gerstencvejg szárnysegéd négy jelentése Panyutyin hadosztályáról, 1849. jún. 16., 7 lap, mikrofilmen, megnéztem, lemásoltattam.)

18382. Рапорт ком. 5. пех. корпуса к воен. министру о распоряжениях к выступл. в Трансильвании. (Az 5. gyalogos hadtest parancsnokának jelentése az erdélyi bevonulásra vonatkozó intézkedésekről, 1849. jún. 16., 8 lap, mikrofilmen.)

18383. Всепод. письма Паскевича о военных действиях (Paszkevicse levelei a cárnak a hadműveletekről, 1849. jún. 20–1851. szept. 3., 77 lap, mikrofilmen.)

18386. Переводы писем Гаммерштейна к Адлербергу и двух донесений австр. чиновников (Hammerstein Adlerberghez írt leveleinek fordítása és osztrák hivatalnokok két jelentése 1849. jún. 28-ról és jún. 29-ről, 1849. júl. 1–18., 18 lap, mikrofilmen.)

18387. Рапорт Граббе о воен. действий по направлению на Шушань, Стюбен, Кремницу в Керешт. (Grabbe jelentése hadmozdulatairól Szucsány, Stubnya, Körmöcbánya és Garamszentkereszt felé, 1849. július 2., 3 lap, mikrofilmen.)

18389. Записка ген. адют. графа Ржевуского о положении Венгрии. (Rzewuski gróf főhadsegéd feljegyzése Magyarország helyzetéről, 1849. júl. 7., 7 lap, mikrofilmen.)

18390. Отношение Паскевича о временных оборотельных укреплениях: Бартфельд, Эпериес, Кашау. (Paszkevicse jelentése Bártfa, Eperjes és Kassa ideiglenes védelmi erődtámaszairól, 1849. júl. 7., 9 lap, mikrofilmen.)

18393. Рапорт ген. адют. Федорова, губ. Новороссии и Бессарабии о доставленном из Трансильвании Шидловском: он был начальником кронштадского цитадели, и по сдаче в плен объявил себя уроженцем одного из западных губ. России. (Fjodorov főhadsegéd, Novorosszija és Besszarábia kormányzója az Erdélyből odaszállított Szydłowski kiról, aki a brassói fellegrvár parancsnoka volt, és miután fogságba esett, úgy nyilatkozott, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából származik. 1849. júl. 13–nov. 11., 63 lap, mikrofilmen. Megnéztem, kijegyzeteltem és lemásoltattam belőle Szydłowski vallomását.)

18394. Телеграфические депеши о воен. действиях в 1849. против мятежников в Венгрии и Трансильвании. (Sürgönyök a Magyarországon és Erdélyben 1849-ben a lázadók ellen folytatott hadműveletekről, 1849. júl. 14–aug. 16., 17 lap, mikrofilmen.)

18396. Всепод. донесение Паскевича о воен. действиях. (Paszkevicse jelentése a cárnak a hadműveletekről, 1849. július 17., 3 lap, mikrofilmen.)

18397. Арт. из Берлинской Газеты, описания Бема, переведенные с письма одного молодого человека к своей матери. (Cikk a Berliner Zeitungból Bem leírásával, egy fiatal embernek az anyjához írt leveléből, 1849. júl. 25., 4 lap, mikrofilmen.)

18402. Записка Адлерберга с возвращением двух копии с писем лорда Стюарта к Бему, найденных в бумагах Бема, отбитых в Шпецбурге. (Adlerberg feljegyzése lord Dudley Stuart Bemhez írt, Segesvárnál július 31-én Bem iratai között talált és az oroszok birtokába került két levele másolatának visszaküldésével, 1849. aug. 24. 7 lap, mikrofilmen, rendeltem róla másolatot.)

18403. Рапорт начальника штаба 5. пех. корпуса Данненберга о венгерских выходцах, передавшихся турецким войскам (Az 5. gyal. hadtest vezérkari főnökének, Dannenbergnek a jelentése azokról a magyar menekültekről, akik megadták magukat a török csapatoknak: Bem, Mécsáros, Kossuth, Perczel....., mikrofilmen.)

18404. Записка воен. министра и копия с разговора кн. Горчакова, шефа ген. штаба с Артуром Гергеем. (A hadügyminiszter feljegyzése és Gorcsakov herceg vezérkari főnök Görgey Artúrral folytatott (aug. 16., Nagyvárad) beszélgetése szövegéről készült másolat, 1849. aug. 31., 8 lap, mikrofilmen, rendeltem róla másolatot.)

18407. Рапорт ген. адют. Граббе с представлением адреса импер. Рос. от жителей Кременца с выражением чувств благодарности. (Grabbe jelentése, mellékelve hozzá a Körmöcbánya lakosaitól az orosz cárnak küldött, hálájukat kifejező levél, 1849. szept. 7., 8 lap, mikrofilmen.)

18409. Записка о баронессе Каролине Воли (sic!), приехавшей в сентябре в Варшаву с просьбой об исходотойствовании у австр. прав. освобождения Леополда Нададжи, еписк. Винцентия Екелфалуши, и адют. Гергея Добиецки. Feljegyzés (helyesen!) Boryné Hellenbach Karolina 1849. szeptemberi varsói útjáról, aki azért utazott oda, hogy közbenjárást kérjen Nádasdy Lipót, Jekkefalussy Vince püspök és F. Dobiecki, Görgey segédtisztjének kiszabadítása érdekében. 1849. szept. 9., 3 lap, mikrofilmen. Megnéztem, Borynét Bécsbe irányították.)

18411. Всепод. рапорт кн. варшавского с представлением донесения Граббе о расчете австрийцев на участие его отряда в осаде Коморна, ведением атаки на укрепление. Paszkevicus jelentése a cárnak és mellékelve Grabbe jelentése arról, hogy az osztrákok arra számítanak: különítménye részt vesz Komárom ostromában az erőd elleni támadással, 1849. szept. 10–22., 13 lap, mikrofilmen.)

18412. Записка из Варшавы о разных случаях отзыв Радетзкого об услугах русских. (Feljegyzés Varsóból, hogy Radetzky különböző alkalmakkor arról nyilatkozott, az oroszok milyen szolgálatot tettek. 1849. szept. 11., 1 lap, mikrofilmen.)

18423. Всепод. письма и донес. Паскевича о разных предметах (Записка с подсрочными замечаниями противу 25 мест отзыва Бера.) (Paszkevicus levelei és jelentései a cárnak, egy Berg-véleményhez 25 helyen sorok alatti megjegyzéseket fűz. 1849. szept. 12–dec. 27., 80 lap, mikrofilmen.)

18415. Письмо с депеши Дюгамела к князю варшавскому о посланном султаном Фуад Эфенди с письмом по предмету выдачи главных начальников венг. мятежа. (Duhamel süggönye Paszkevicusnak arról, hogy a szultán Fuad effendit küldte a magyar lázadás fő vezetőinek kiadátása ügyében írt levéllel, 1849. szept. 17., 3 lap, mikrofilmen.)

18419. Копия письма Шварценберга к Хаммерштейну о подчинении его по военной части Паскевичу на время продолжения военных действий в Венгрии. (Schwarzenberg Hammersteinnek szóló levele másolata arról, hogy katonai ügyekben a hadműveletek idejére Paszkevicus alá van rendelve, 1849. okt. 6., 2 lap, mikrofilmen.)

18423. Письмо Бера об исходотойствовании ему выс. госуд. имп. дозволения на принятии с нисходящим потомством графского достоинства Империи, коим Франц Йосиф наградил услуги по дипломатическим сношениям в минувшем 1846 (sic!) г. (Berg levele, hogy

a cár engedélyezze számára és utódai számára, hogy a birodalmi grófi címet viseljék, amellyel Ferenc József az elmúlt évben, 1846-ban (sic!) tett diplomáciai szolgálataiért tüntette ki őt. 1849. okt. 26–27., 7 lap, mikrofilmen.)

18427. Копия письма Шварценберга к Буолу: многие русские офицеры под предлогом болезни остающиеся в Венгрии ведут себя не сообразно. (Schwarzenberg Buolnak írt levelének másolata arról, hogy sok, betegség miatt Magyarországon maradt orosz tiszt nem viselkedik megfelelően., 1849. nov. 6–dec. 29., mikrofilmen.)

18428. Отношение Паскевича о предании полевому воен. суду найденных в числе пленных 5 русских подданных. (Paszkevics jelentése arról, hogy a foglyok között talált öt orosz alattvalót hadbírósnak adnak át. Ezek: Wojciech Krainski, Konstanty Szaniawski, Stanislaw Grudzinski, Severyn Gruszczynski (?) (a Lengyel Királyságból) és Grigory Skakun (a vilnai kormányzóságból), 1849. nov. 8–12., 3 lap, mikrofilmen.)

18484. Копии собственноручных записок государя императора и вис. повелений по приведению войск в воен. положение. (A cárnak a csapatok hadilábra való állítására vonatkozó saját kezű feljegyzéseiről és parancsairól másolatok, mikrofilmen.)

18485. Всепод. письмо главноком. армией о вторжении мятежника Бема с венгерскими войсками в Буковину. Тут же о воен. действиях, о распоряжениях к выступлению войск за границу. (Paszkevics levele a cárnak arról, hogy a lázadó Bem betört Bukovinába (Ez hamis hír volt – R. I. – Iratok a hadműveletekről, rendelkezések a csapatoknak külföldre történő kivonulásáról. 1849. jan. 5–máj. 3., 200 lap, mikrofilmen. Megnéztem belőle a Panyutyin vezette hadosztályra vonatkozó anyagot.)

18498. Рапорт ком. 5. пех. корп. о данном им разрешении на открытие чинами вверенного ему корпуса подписки в пользу семейств саксонского и валахского народа, кои в пределах Валахии искали спасения от жестокости возмущенных венгерцев. (Az V. gyalogos hadtest parancsnokának jelentése arról, hogy engedélyezte: a rábízott hadtest tisztjei rendezzenek gyűjtést azoknak a szász és román családoknak a számára, amelyek a fellázadt magyarok kegyetlenségei elől Havasalföldre menekültek. 1849. jan. 16–18., 3 lap, mikrofilmen.)

18504. О командировании Граббе I-го в Константинополь, дабы объяснить турецк. правительству все неудобства настоящего направления его действий в княжествах. (Grabbe konstantinápolyi küldetéséről, hogy rámutasson a török kormánynak arra, tevékenysége a fejedelemségekben milyen gondokat okoz. 1849. márc. 3–jún. 20., 56 lap, mikrofilmen.)

18523. Рапорт ком. 5. пех. корп. о ходатайстве управителя сербского воеводства в подании помощи сему народу против венгерцев. (Az V. hadtest parancsnokának jelentése arról, hogy a szerb vajdaság vezetője közbenjárt nála a magyarok ellen a szerb népek adandó segítségért. 1849. ápr. 15., 5 lap, mikrofilmen.)

18547. О сообщении командиру 5. пех. корп. всех распоряжений по выступлению войск за границу. (Az V. hadtest parancsnoka számára valamennyi, a csapatok külföldre vonulására vonatkozó rendelkezés, 1849. ápr. 28–nov. 10., 180 lap, mikrofilmen.)

18549. Рапорт ком. 5. пех. корп. об оставлении при штабе австрийских офицеров двух или трех. (Az V. hadtest parancsnokának jelentése, hogy két vagy három osztrák tiszt maradjon a törzsnél, 1849. máj. 3., mikrofilmen.)

18589. О конвенции заключенной с австрийским правительством на счет содержания выступивших за границу войск наших. (Az osztrák kormánnyal a külföldre kivonuló orosz csapatok ellátására megkötött megállapodás, 1849. jún. 10–1849. aug. 5. 18 lap, mikrofilmen.)

18634. Рапорт ком. 5. пех. корп. с списком находящимся в кр. Виддине венгерским выходцам принявшим магометанскую веру... (Az V. hadtest parancsnokának jelentése a Vidдин várában tartózkodó azon magyar menekültek listájával, akik felvették a mohamedán hitet...).